

УДК 821.162.1'06–343.09

ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКОЇ МІФОТВОРЧОСТІ Т.НОВАКА

Ірина ФРИС

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: ifrys@yahoo.com
Кафедра польської філології

У статті досліджуються особливості міфопоетичної моделі світу Т.Новака. Визначено, що характерними рисами авторської художньої системи є змішування різноманітних барв, звуків та запахів; антропоморфізація тварин та рослин; центрованість світу з постійною опозицією *sacrum* і *profanum*; інтерпретація внутрішнього ества людини через явище природи; відсутність реального простору та лінійного часу; єдність першооснов буття (міфу, Біблії, стихій природи). Висвітлюється феномен язичницько-християнського синкретизму як засадничої риси світовідчуття письменника.

Ключові слова: міфопоетична модель світу, символи та образи, синтез язичницького та християнського мислення.

Творчість Т.Новака відображає особливе міфологічне сприйняття світу як автором, так і його героями. Міф становить базовий код прози та поезії митця, маючи універсальний характер у концепції письменника, він впливає на формування людського мислення. Трактуючи фольклорну та біблійну традиції як прояв неперервності існування людства, єдність між поколіннями, Т.Новак робив важливі акценти на необхідності їх відновлення. Звернення до витоків, до міфу, Біблії, фольклору, культурної спадщини предків було відповіддю на загрозу знищення цих духовних цінностей у сучасному світі.

Міфологізм став для письменника своєрідним засобом переборення страху перед профанацією світу його дитинства, світу села. Т.Новак вірив у результативність міфу, ритуалу, біблійної традиції, які, згідно з переконанням автора, можуть дати відповіді на засадничі онтологічні запитання. Модель світу у творах письменника має яскраво виражені міфологічні ознаки, що проявляється у постійно повторюваних образах, символах та мотивах. Характерними особливостями авторської художньої системи є:

- відтворення плинно-цілісного пейзажу, який має відбиток фантастичності;
- змішування різноманітних барв, звуків та запахів (явище синестезії);
- психологізація та анімізація речей, а також антропоморфізація тварин та рослин;
- оніричні здібності героїв у пізнанні та тлумаченні світу;
- інтерпретація внутрішнього ества людини через явище природи;
- центрованість світу з постійною опозицією *sacrum* і *profanum*;
- відсутність реального простору та лінійного часу;
- єдність першооснов буття (міфу, Біблії, стихій природи).

У своїх повістях і романах Т.Новак створює чи відтворює завжди плинно-цілісний пейзаж: невелике село понад рікою посеред пагорбів; хатки під стріхами, навколо них сади, мальви і півонії, над якими височить дерев'яна дзвіниця невеликого костелу; над рікою луки, алея старих верб, над самою водою верболіз; навколо села зелені і золоті поля; сива смуга лісу закриває виднокіл.

Контури пейзажу є чіткими, і їх легко побачити, і все ж село Т.Новака, попри те, що описане багаторазово, детально і в пластичному ракурсі, позначене відбитком фантастичності. Адже село може переміщатися у вертикальному просторі, інколи переходячи на небо і там, зберігаючи свій земний вигляд, вбирається у святкові шати; у кожному Новаковому дереві, листочку, стебельці, корені відбуваються активні процеси, наприклад, у творі "Таке більше весілля" (1966) герой чує музикантів, що зимують у стовбурах дерев. У творах письменника село завжди перебуває у русі, розмовляючи і даючи різні знаки своїм мешканцям.

У міфосвіті митця втілене явище синестезії: автор вміло змішує різноманітні барви, звуки та запахи, перетворюючи одні на інші. Наприклад, у творі "Дияволи" (1971) читаємо: "Час від часу ті три хори, кожен з яких співав свою пісню, пронизував, як ніж, встромлений у спину, крик здушеного на луках, на стріхах, в садах птаха. Два хори – людський та собачий – стихали на мить, натомість, жаб'ячий хор замовкав на кілька хвилин. До тих хорів краплина по краплині стікала вода з листків, народжених травневим дощем, струмувало світло з небесних щілин і з вогників нафтових ліхтарів, запалюваних у будинках"¹.

Різні голоси змішуються тут між собою, затихають, невидимо перетворюються у зорові образи. Краплі, що стікають по листках – це ніби слід звуку й одночасно яскравий образ, який одразу ж перетворюється в гру світла. Описуваний таким чином пейзаж Т.Новака є постійно в русі, міниться, набуває нових кольорів і форм. Тобто, він є невлотвимим, таким, що існує на межі реальності.

Під пером письменника предмети, рослини починають рухатися. Водночас письменник так формує опис, що цілісність образу розвивається лише на наших очах. У творі "А як королем, а як катом будеш" (1968) описано купання в ставку сільських парубків і коней: "І коні, і ті, що стрибали у воду, кричали на все горло. Вода, розбрискана подібними на випалену глину тілами (...), вискакувала вище кукурудзи, що росла довкола ставу, вище тинового гороху, заливаючи з сичанням сутінкове передвечірнє небо"².

Перед читачем постає картина плавного настання сутінків. У цій замальовці з сільського життя кожний елемент зображений таким чином, щоб підсилити враження руху, аж врешті-решт саме озеро піднімається в повітря, тягнучи за собою тички гороху та стебла кукурудзи. Знаменно, що розворушена невгамовною енергією юнаків та коней вода не забризкує довколишніх засаджень, вона мовби переходить в іншу стихію і сягає неба. В описах письменника часто трапляються такі взаємопереходи природніх стихій, на які зазвичай впливають вчинки та дії персонажів. Одночасно природа сприяє героям, адже в цьому епізоді, спостерігаючи за купіллю хлопців і виблискуванням води, зближується пара закоханих.

У своїй творчості Т.Новак дотримується принципу загальної психологізації та анімізації речей, а також антропоморфізації тварин та рослин. Цей принцип бере свій початок у казці, тобто, автор використовує фольклорну традицію. Наприклад, вірування, що будь-яка

¹ Nowak T. Diably. Dwunastu. Kraków, 1977. S. 56 (тут і далі переклад автора статті).

² Nowak T. A jak królem, a jak katem będziesz. Warszawa, 1968. S.53.

комаха, тварина чи рослина за певних обставин можуть бути втіленням живої душі, відображене у сцені з роману “А як королем, а як катом будеш”, в якій Пьотр за допомогою магічних дій хоче вберегти дім та сад від злих сил і знає, що тоді “через ці двері не наважиться зайти ніхто некликаний у постаті рослини, води, птаха, мурахи”³.

Тварини також наділені людськими характеристиками: у романі “Воляння до небес” (1982) хлопчик охрещує коня, щоб той не був поганином, а долучився до християнської релігії; в оповіданні “Подорож до місця народження” (1962) наратор читає Біблію кротові як своєму брату. Герої твердо переконані, що усе в природі має душу, а отже, має подібні до людських здібності.

Прикметно, що письменник не обмежується польським фольклором, він сягає праслов'янських джерел, язичницьких ритуалів та обрядів, як і біблійних сюжетів. У кожному творі відчувається, як автор незмінно повертається до свого символічного місця народження, до світу сасгит із міського оточення, в якому він почувається чужинцем. Надзвичайно важливу роль при такому “переміщенні” (прінагідно зауважимо, що, залишивши село ще підлітком, Т.Новак уже ніколи не повернувся до нього, а жив спочатку в Кракові, а з 1977 р. у Варшаві) відіграє мотив сну, який дає змогу вільно переходити межу між реальним та вимріяним.

На слуху думку німецького філософа Е.Фромма, сучасна людина не вміє втримати контакту з власною підсвідомістю, забула мову снів, порушила зв'язки з природою, з космосом, який колись був проекцією психіки, а отже, чимось близьким та зрозумілим, асимілювалась у чужому та байдужому світі зовнішніх речей: “Сучасна людина кривдить матір-природу в собі, оте море стихії, з якої вона походить”⁴. Т.Новак передусім намагається показати, наскільки руйнівним є розрив із природою та світом внутрішнього “я” (як, наприклад, у творі “Пророк”, 1977), протиставляючи цьому героїв, які зберігають у собі первісний лад.

Цікаву інтерпретацію сну-марення знаходимо у творі “Таке більше весілля”. Сни надають гармонії та упорядковують життя головного героя Франека, тому пробудження завжди небажане для нього. Важливо, що сон повертає хлопця у безгрішний та спокійний стан душі й усуває роздвоєння: “Він спав навznak... І це був той перший Франек, якого він сам називав – я. З одною головою, один і єдиний. Ніби щойно винесли його з-під церковної кропильниці, з дрібною солі на язиці. І не було біля нього тієї загноєної арфи і закатованих циганів... І покинув його той перший чоловік, якого він хоче вбити...”⁵.

Привертають увагу два важливі елементи в цьому епізоді: кропильниця – християнський символ очищення і сіль, яку, згідно з первісними віруваннями, сипали на язик новонародженому, адже вона є уособленням життя⁶. Загноєна арфа означає профанацію сакрального предмета, а замордовані цигани – зло, яке втручається у світ героя. Сон, таким чином, відкриває досконалість і моральну чистоту людини, відкидаючи усе бридке і потворне.

Вагоме місце у творах Т.Новака посідає природа. Опису природи у поезії та прозі митця багато уваги приділив польський критик Я.Брудніцький, метафорично об'єднавши поетичну спадщину письменника в образ єдиної Книги, яка ділиться на розділи (один з них – це пейзаж) і сторінки (вода, земля, вертикальний простір)⁷.

³ Nowak T. A jak królem, a jak katem będziesz. S.343.

⁴ Fromm E. Zapomniany język. Wstęp do rozumienia snów, baśni i mitów. Warszawa, 1994. S.12.

⁵ Nowak T. Takie większe wesele. Kraków, 1966. S.70–71.

⁶ Forstner D. Świat symboliki chrześcijańskiej. Warszawa, 2001. S.131–133.

⁷ Brudnicki J. Tadeusz Nowak. Warszawa, 1978. S.121–130.

У дусі народної моралі автор ототожнює народження, зростання героя серед садів, лісів, озер та річок із народженням у материнському лоні: природа виконує функції опікуна та захисника. Вчителем і порадником персонажів є сад, у якому народжуються діти, відбувається перше знайомство з зовнішнім світом, зближення між закоханими, знаходять розраду на старість років. Відчувається пантеїстичне сприйняття автором природи, органічна частка якої – людина – підпорядкована усталеним законам. Т.Новак вірить, що навчити розуму може безпосереднє спілкування зі стихіями природи.

Характерною рисою героїв є їх внутрішнє самосприйняття крізь призму явищ природи. Персонаж твору “Таке більше весілля” змальовує свій дитячий образ так: “...Коли в мені було більше, ніж у зрілому колосі, посвисту птахів, риб, покладаних, як кукуру-дзятні качани, на білому дні річки, молоденьких дерев, з яких кожне було готове прийняти у своє верховіття Віфлеємську небесну зірку...”⁸.

Ще одним проявом символічного сприйняття світу за допомогою явищ природи є опис дівчат, а також стосунків між закоханими. Так, при зближенні молодої пари у творі “Таке більше весілля” лице дівчини “було рікою, до якої сиплеться попіл”⁹, в очах Гелі, героїні роману “А як королем, а як катом будеш”, відбивався ліс¹⁰. Павелек, дивлячись на обличчя коханої, побачив білого птаха, який відлітав, а її очі “були ще сповнені перелітної червоної, жовтої та чорної барви”¹¹. Зазвичай такі метафоричні описи дівчат підкреслюють силу глибокого, широкого кохання.

Часто трапляється в автора символ лук, які асоціюються зі свободою дитинства, багатством почуттів підлітків. На луках відбуваються перші зустрічі, вони є місцем вираження юнацької закоханості та еротичних бажань, а сіно на луках уособлює пристрасть, фізичну любов. Все це свідчить про те, що для митця луки асоціюються насамперед з людськими інстинктами, натомість, вигони є місцем танців та співів, урочистих чи товариських зібрань.

Трави, що ростуть на луках та вигонах, мають цілющі властивості не лише для фізичного здоров’я людей, а й для душевного стану, про що говорить герой притчі “Мова про трави” (1976): “Трави, трави, великий народ трав. Тихіший від води, від весняного неба, від дитини, приспаної у колісці. Вони діють так, що коли входиш у трави, то заспокоюєшся, і навіть після найбільшої втрати, найбільшого нещастя починаєш плакати, наші серця, які ще хвилину тому були тяжчими від каменя, перестають боліти”¹².

Через зовнішню красу природи Т.Новак відчував гармонію духовного світу людини, тому так колоритно і поетично змальовував навколишній світ у багатоманітні барв, ароматів, звуків. Його відчуття і сприйняття природи тотожне з міфологічними уявленнями слов’ян, що здавна сприймали світ символічно.

Творчо переосмислюючи художню систему з певною образністю і семантикою, Т.Новак вдається до творення власного міфу. Характер образів, ідей митця визначають онтологічні аспекти сприйняття макросвіту, мікросвіту, пориви у простори недосяжного. Через проблему “людина й природа” він сформував філософську концепцію життя (категорії вічності, тлінності).

Особливе символічне навантаження у творчості Т.Новака мають кольори, найчастіше золотий та червоний (прийом предметної та явищної гри кольорів, їх відтінків).

⁸ Nowak T. Takie większe wesele. S.103.

⁹ Ibid. S.15.

¹⁰ Nowak T. A jak królem, a jak katem będziesz. S.99.

¹¹ Nowak T. Obcoplemienna ballada. Warszawa, 1963. S.39.

¹² Nowak T. Półbaśnie. Warszawa, 1976. S.120.

Так, колір золота втілює невинність новонародженого, якому вкладають у ручки золоті яблука; щастя молодій парі, котру на весіллі осипають золотими ренетами. У поетичному осмисленні письменника ці ознаки виявляються дуже місткими, багатоплановими, вони поєднують у собі й семантику кольору, й певні відчуття та переживання. Т.Новак трансформує індивідуальні словесно-художні образи на ґрунті загальноновживаних метафор, частково опираючись і на фольклорні джерела.

Особливістю стилю письменника є використання гри кольорів у природі для розкриття психічного настрою, еволюції почуття, що супроводжується то веселістю, свіжістю, то понурістю, смутком, холодом. Семантика кольорів відображає також екзистенційні проблеми: червона барва часто апелює до смерті, загибелі, натомість, золота втілює радні образи народження, змужніння, зачаття нового життя.

Уява Т.Новака долає лінійний час і реальний простір. Для творчості письменника характерні елементи імпресіоністського бачення: предметам, які не мають чітких контурів, не властивий один вимір, вони ніби взаємопроникають один в одного. Герой оповідання “Балада божевільного” (1962), засинаючи, бачить перед собою дерев’яного коня, який ірже, ніби живий, святих, що ловлять рибу, а над ними танцює сонечко: “Мені здавалося, що на полі біля хвіртки тихенько ірже мій дерев’яний кінь, кличучи до себе злодія, а біля ставу сидять святи з сітками повними риби, а над ними танцює сонечко, яке виринуло з голови божевільного. І я йшов до коня і йшов до святих, і ніс їм хліб, якого їм бракувало до повної святості”¹³. Послідовна зміна подій є радше ілюзорною – минуле перемішується з теперішнім і фантазією. По суті, це магічний світ, у якому немає справжнього причинно-наслідкового плину життя.

Наведений приклад свідчить про те, що митець прагне відтворити миттєве враження від зображуваного, передати мінливість, неоднозначність життєвих явищ у різних аспектах: святи ловлять рибу, а паралельно в єдиному з ними просторі перебувають і злодій, і божевільний, яким герой несе хліб, бо кожен з них ще не досяг абсолютної святості. Зауважимо, що Т.Новак не дає читачеві остаточної версії своїх роздумів.

Одночасно важливим фактором для відчитання поетичного коду Т.Новака є синтез біблійних та фольклорних міфологем у його творах. Він часто підкреслював, що прагне дослідити взаємозв’язок цих неоднорідних, на перший погляд, культурних феноменів (фольклор та християнство) і показати, наскільки важливими та актуальними є вони для кожної людини, незважаючи на суспільно-історичний контекст. Письменник не поєднував Біблію, античну культуру та фольклор у єдине ціле, а трактував їх як самостійні чинники впливу на формування кожної особистості; відсутність будь-якого з них загрожувала руйнацією і профанацією створеного Т.Новаком світу.

У підсумку зазначимо, що митець був вірний своєму покликанню; не визнаючи компромісу, він досягнув вершини поетичного мистецтва. Сам автор відчував легкість у міфотворенні, натомість, “найважче йому було дати раду з воєнним періодом, з тією найбільш реалістичною частиною твору” – так прокоментував він історію написання роману “А як королем, а як катом будеш”¹⁴. Польський критик М. Скварніцький з цього приводу зазначить, що реалістичні елементи прози Т.Новака (наприклад, побудова сюжету у формі щоденника) є завжди слабшими й естетично менш результативними, ніж його фольклорні асоціації та образи¹⁵.

¹³ Nowak T. Przebudzenia. W puchu alleluja. Warszawa, 1989. S.43.

¹⁴ Pasja moralisty. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem // Pomorze. 1970. №4. S.11.

¹⁵ Skwarnicki M. Tadeusz Nowak. “Psalmy Tadeusza Nowaka” // Brudnicki J. Tadeusz Nowak (zbiór recenzji i szkiców o twórczości pisarza). – Warszawa, 1981. S.126.

В основі поетичної моделі світу Т.Новака – єдність першооснов буття (міфу, Біблії, стихій природи). Автору близький світ природи, адже крізь призму природних явищ людина пізнає світ, збагачує свій особистий досвід. Важливу роль у творах письменника відіграє образ саду, лісу, поля. Особливе символічне навантаження у творчості Т.Новака мають кольори. Пантеїзм поетики творів автора – у розумінні природи як вищого ідеалу, її антропоморфізмі, у використанні особливих міфологем, символів, прийомів (синестезії, психологічного паралелізму).

PECULIARITIES OF MYTHOPOETIC CREATIVITY OF T.NOWAK

Iryna FRYS

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, e-mail: ifrys@yahoo.com
The Chair of Polish Philology*

The analyze of mythopoetic world model of Tadeusz Nowak is given, also the main peculiarities of creative works are pointed out in the article. The phenomenon of pagan-Christian syncretism has been highlighted as the poet's basic feature of the world perception.

Key words: mythopoetic world model, symbols and artistic images, syncretism of Christian and pagan thinking.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2008

Прийнята до друку 27.10.2008